

Udział ziemiaństwa na Północnym Mazowszu w szerzeniu oświaty w okresie II RP*

Działania oświatowe ziemiaństwa Mazowsza Północnego w okresie II Rzeczypospolitej były wielotorowe. W ideologii ziemiaństwa bardzo silna była świadomość pełnienia roli „warstwy oświeconej” w stosunku do chłopów oraz konieczności prowadzenia działalności edukacyjnej na wsi. W okresie międzywojennym działalność ta miała nieco innych charakter niż w okresie zaborów, kiedy to ziemianie często angażowali się w organizowanie nielegalnego szkolnictwa elementarnego i kolportaż zakazanych wydawnictw. W latach 1918–1939 na Mazowszu Północnym działania te prowadzone były poprzez organizacje takie jak: Okręgowe Towarzystwa Rolnicze, Zjednoczone Koła Ziemianek czy Akcja Katolicka. W każdym z nich ziemianie pełnili bądź rolę przewodnią bądź mieli bardzo silną reprezentację. W okresie międzywojennym środowiska ziemiańskie nawoływały do angażowania się w sprawy społeczne. Zwracano uwagę, aby ziemianie nie wycofywali się na margines życia społecznego i politycznego. Walka polityczna o wpływy, problemy z parcelacją, walka o utrzymanie majątków, emancypacja warstwy chłopskiej nie nastrajały ziemian do wielkiego angażowania się w sprawy edukacji na wsi¹. Jednak mimo wszystko ziemianie nie pozostawali zupełnie obojętni na te kwestie. Poprzez aktywność w różnorodnych organizacjach próbowali wpływać na kształt treści edukacyjnych trafiających do ludności wsi. Dotyczyły one głównie spraw związanych z rolnictwem. Co warto podkreślić, oferta tych organizacji skierowana była nie tylko do dzieci i młodzieży, ale także do osób dorosłych.

Kluczową rolę w pełnieniu misji oświatowej na wsi pełniły zdominowane przez ziemian Okręgowe Towarzystwa Rolnicze. Przykłady działalności tych organizacji pokazują bezpośrednio i pośrednio zaangażowanie ziemian w ten aspekt życia. Tak było w przypadku Płockiego Towarzystwa Rolniczego. Znaczącym jego przedsięwzięciem

* Artykuł powstał w ramach projektu „Oświata i szkolnictwo na wsi w II Rzeczypospolitej” realizowanego pod kierownictwem prof. Barbary Wagner na Uniwersytecie Warszawskim (przypis redakcji).

¹ *Organizacje ziemiańskie na ziemiach polskich*, Warszawa 1929, s. 12–13; *Ziemiaństwo w pracy społecznej*, red. S. Miklaszewski, Warszawa 1929, s. 11; I. Żabińska, *Ziemianie z województwa warszawskiego w latach 1918–1945*, Toruń 2011, s. 153–154; T. Piekarski, *Ziemiaństwo Mazowsza Płockiego w latach 1918–1939*, Poznań 2013, s. 201–235.

było założenie szkoły rolniczej. Na jej budowę wykorzystano przedwojenne zapisy ziemian płockich na cele szkolnictwa – Marii Piwnickiej w kwocie 20 000 rubli, Ludwika Kunkla w kwocie 20 000 rubli, rodziny Cichowskich w kwocie 100 000 ówczesnych marek oraz obywateli guberni płockiej zrzeszonych w Koło Gradowe, po którego likwidacji powstał fundusz w wysokości 20 000 rubli².

Na zebraniu w dniu 1 lipca 1919 r. powołano komitet budowy szkoły w osobach: Pawła Nieniewskiego, Kozłakowskiego i jako kierownika inżyniera Jana Rapackiego, który miał tworzyć szkołę wzorowaną na szkole w Mieczysławowie. Do Rady Szkolnej powołani zostali ziemianie: Tomasz Sieklucki i Wincenty Orzeszkowski a do zaciągania pożyczek na cele szkoły upoważnienie otrzymali Kazimierz Dziewanowski i Stanisław Gierzyński³. Do jesieni 1919 r. przebudowano i odrestaurowano większość budynków. Na kurs zapisało się 22 uczniów tzw. „stałych” zamieszkujących w internacie i 8 dochodzących z pobliskich wsi. Pięciomiesięczny kurs obejmował 720 godzin wykładowych. Rozkład zajęć obejmował 8 godzin nauki, godziny zajęć fizycznych, 5 godzin rozrywki i lżejszych zajęć umysłowych. Szkoła utrzymywała się z zapisów, którymi zarządzał Wydział Szkolny Centralnego Towarzystwa Rolniczego oraz zapomóg sejmikowych. Początkowo szkoła działała dzięki pożyczce w wysokości 120 000 marek. Ceremonii uroczystego otwarcia i poświęcenia szkoły dokonał dnia 14 grudnia 1919 r. arcybiskup Julian Nowowiejski w obecności władz oraz przedstawicieli Płockiego Towarzystwa Rolniczego⁴.

W marcu 1920 r. szkołę opuściło pierwszych 13 uczniów. Z zachowanych źródeł wynika, że utrzymanie jednego wynosiło 110 marek miesięcznie. Przychód szkoły wyniósł 487 500 marek, rozchód 687 500 marek. Deficyt zobowiązało się pokryć Ministerstwo Rolnictwa. Gospodarstwo prowadzone przy szkole dało 4200 marek dochodu, natomiast jego wydatki wyniosły 30 000 marek. Dyrektor Rapacki oraz opiekujący się szkołą z ramienia Towarzystwa ziemianin Wincenty Orzeszkowski zwracali się do członków organizacji m.in. o pożyczanie furmanek do przewiezienia drewna, materiałów budowlanych a także utyskiwali na zbyt małe zaangażowanie Kółek Rolniczych w sprayu szkoły⁵.

² Archiwum Akt Nowych (dalej AAN), Centralne Towarzystwo Rolnicze (dalej CTR), Akta Płockiego Towarzystwa Rolniczego, sygn. 63, k. 15 – 16, 63; tamże, Szkoła w Niegłosach 1919 – 1921. Korespondencja dotycząca organizacji szkoły i spraw finansowych, sprawozdanie z wizytacji szkoły, sygn. 182, k. 12; „Gazeta Rolnicza”, 20 VI 1919, s. 488, *Zebranie Rady Głównej C.T.R.* „Gazeta Rolnicza”, 27 VI 1919, s. 505; Sprawozdawca, *Powiatowa Szkoła Rolnicza „Niegłosy” im. Płockiego Tow. Rolniczego*, „Mazowsze Płockie i Kujawy” (dalej MPK), grudzień 1926, s. 114; tenże, MPK, nr 6, czerwiec 1928, s. 68; T. Piekarski, *Zarys dziejów Szkoły Rolniczej w Niegłosach pod Płockiem*, „Rocznik Historyczny Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego” nr 24, Warszawa 2008, s. 141–153.

³ AAN, CTR, Akta Płockiego Towarzystwa Rolniczego, sygn. 63, k. 63; „Gazeta Rolnicza”, 22 VIII 1919, s. 770.

⁴ AAN, CTR, Akta Płockiego Towarzystwa Rolniczego, sygn. 63, k. 76 – 77; *Otwarcie szkoły rolniczej pod Płockiem*, „Kurier Płocki” nr 284, 16 XII 1919, s. 1.

⁵ AAN, CTR, Akta Płockiego Towarzystwa Rolniczego, sygn. 63, k. 83; *Zjazd OTR w Płocku*, „Gazeta Rolnicza”, 28 V 1920, s. 469.

Wśród opiekunów szkoły dominowali ziemianie. Oprócz wspomnianego Wincentego Orzeszkowskiego właściciela Leszczyna Szlacheckiego w powiecie płockim byli wśród nich: Bolesław Zdziarski – działacz gospodarczy, spółdzielczy społeczny i właściciel Zdziar; Konstanty Duczymiński z Siecienia w powiecie płockim i Kazimierz Dziewanowski – wybitny działacz ziemiański, endecki, gospodarzy z Grodkowa w powiecie płockim⁶. Szkoła uzyskiwała również dotacje i darowizny na remontowanie i zagospodarowanie pomieszczeń. Ofiarodawcami byli w dużej mierze ziemianie i ich instytucje. Na przykład Kazimierz Dziewanowski ofiarował szkole 10 tys. marek, Bank Związków Ziemian 170 tys., Syndykat Hodowlany za bydło i trzodę 60 tys., Płockie Stowarzyszenie Rolnicze 142 300 marek. Z kolei Ministerstwo Rolnictwa przekazało 210 tys., Sejmiki Płocki i Płoński 87 500, Syndykat Warszawski 5500, Centralne Towarzystwo Rolnicze 165 200, Syndykat Rolniczy Płocki 48 tys.⁷

Działalność szkoły przerwały działania wojenne 1920 r. Budynki zajęte były chwilowo przez wojska rosyjskie. Po wojnie prace nad rozbudową szkoły zostały wznowione. Na początku 1921 r. stan budowy ukończony był w $\frac{3}{4}$. Na jej ukończenie potrzebne było 1,5 miliona marek. Czyniono wtedy starania, aby szkołę przejęło Centralne Towarzystwo Rolnicze, ale odmówiło z powodu niewykończonych robót budowlanych. Szkołę wspomagali nadal finansowo członkowie płockiego OTR. Zaproponowało ono, aby szkołę przejął Sejmik Powiatowy. Nie chciało przy tym tracić wpływu na bieg spraw szkolnych wobec wkładu pracy, jaki już wniosło w jej funkcjonowanie. Zdecydowano się na pertraktacje z Wydziałem Powiatowym. Miały one dać miejsce w Radzie Szkolnej przedstawicielom CTR i OTR w Płocku. Na negocjatorów wybrano dyrektora szkoły – Jana Rapackiego oraz ziemian – Wincentego Orzeszkowskiego i Pawła Nieniewskiego⁸.

Podstawę rozwoju niższego szkolnictwa rolniczego w Polsce stanowiła ustawa z dnia 9 lipca 1920 r. o ludowych szkołach rolniczych, według której w każdym powiecie miała powstać jedna szkoła męska, jedna żeńska oraz jedna wzorcowa ferma. Według ustawodawcy szkoły te miały przygotowywać rolników będących świadomymi swych obowiązków obywatelami kraju oraz wspomagać młodzież wiejską pozostającą na ojcowiznie⁹. W przygotowaniu tej ustawy dużą rolę odegrała Jadwiga Dziubińska, posłanka na Sejm Ustawodawczy z ramienia Polskiego Stronnictwa Ludowego „Wyzwolenie” i organizatorka pierwszych szkół rolniczych. W województwie warszawskim w latach trzydziestych istniało 17 szkół

⁶ S. Kałużyński, *Szkoła Rolnicza Męska w Niegłosach*, „Życie Mazowsza” nr 9 i 10, IX – X 1935, s. 249.; MPK., nr 7, VI 1928, s. 90; A. J. Papierowski, J. Stefański, *Płocczanie...*, s. 641, 447, 666.

⁷ AAN, CTR, Szkoła w Niegłosach 1919 – 1921. Korespondencja dotycząca org. szkoły i spraw finansowych, spraw. z wizytacji szkoły, sygn. 182, k. 10.

⁸ MPK, XII 1926, s. 114; MPK, nr 6, VI 1928, s. 68; „Gazeta Rolnicza”, nr 3, 11 I 1921.

⁹ *Ustawa z 9.VII. 1920 r.*, Dziennik Ustaw RP 1920, nr 62, s. 1072 – 1075; *Działalność Ministerstwa Rolnictwa i Dóbr Powszechnych w zakresie reorganizacji szkolnictwa rolniczego. Komunikat oficjalny*. „Przewodnik Kółek Rolniczych”, nr 38, 1921, s. 8.

rolniczych w tym 4 państwowe, 8 samorządowych i 5 prywatnych. Na Mazowszu znana była działalność edukacyjna właścicieli dóbr Gołotczyzny, Aleksandry Bąkowskiej i Aleksandra Świętochowskiego, jednego z ideologów polskiego pozytywizmu. Byli oni założycielami jeszcze w czasie zaborów, szkół rolniczych żeńskiej i męskiej „Bratne” w Gołotczyźnie pod Ciechanowem. W okresie międzywojennym istniała Państwowa Szkoła Przysposobienia Rolniczego „Bratne” w Gołotczyźnie. Dosyć znane były także: Publiczna Szkoła Przysposobienia Rolniczego w Gołatkowie k. Pułtusa oraz Publiczna Szkoła Przysposobienia Rolniczego w Rudzie k. Przasnysza¹⁰.

Dużą renomą cieszyły się Niegłosy. W roku 1921 OTR w Płocku przekazało szkołę w Niegłosach Płockiemu Powiatowemu Związkowi Samorządowemu i zaczęły się w niej kursy półtoraroczne. Otrzymała nazwę: „Niższa Ludowa Szkoła Rolnicza w Niegłosach”. W latach dwudziestych i trzydziestych pełna nazwa szkoły brzmiała: „Powiatowa Szkoła Rolnicza »Niegłosy« im. Płockiego Towarzystwa Rolniczego”¹¹. Z okazji 10-lecia działalności tablicę pamiątkową odsłonił w niej pochodzący z ziemiańskiej rodziny mazowieckiej Prezydent RP Ignacy Mościcki.

Warto w tym miejscu zaznaczyć, że w działalność edukacyjną zaangażowane były także osoby pochodzące z rodzin ziemiańskich. Znaną działaczką na niwie szkolnej była np. Marcelina Rościszewska – bohaterka z czasów obrony Płocka w 1920 r., odznaczona przez Józefa Piłsudskiego Krzyżem Walecznych. Była ona od 1908 r. dyrektorką słynnej w Płocku Szkoły Udziałowej dla dziewcząt, która w okresie międzywojennym nosiła nazwę: Państwowe Gimnazjum Żeńskie im. Hetmanowej Reginy Żółkiewskiej. Kształciło się w niej wiele dziewcząt z rodzin ziemiańskich a w Płocku uczennice tej szkoły nazywane były popularnie „reginkami”. Sama Rościszewska była znaną postacią w mieście uczestnicząc w wielu akcjach społecznych, filantropijnych. Publikowała również w „Głosie Płockim”¹².

Ważną częścią działalności edukacyjnej, nie związanej co prawda ze strukturą szkolną ale mieszczącą się w szeroko pojętej edukacji, było organizowanie wszelkiego rodzaju stacji doświadczalnych, kursów i szkoleń dla rolników. Miały one podnosić poziom wiedzy w zakresie upraw roli, hodowli i szeroko pojętego gospodarowania na wsi. Przykładów tego typu działalności ziemian w okresie międzywojennym na Mazowszu było sporo. Przodowali w tym więksi właściciele ziemscy zorganizowani w Okręgowych Towarzystwach Rolniczych. Jednym z bardziej aktywnych w tym zakresie było Płockie Towarzystwo Rolnicze. Założyło ono w 1919 r. Ognisko

¹⁰ T. Kowalski, *Szkolnictwo i oświata*, [w]: *Dzieje Mazowsza, Lata 1918–1939*, T. IV, pod red. J. Szczepańskiego, Pułtusk 2010, s. 484–486.

¹¹ *Działalność i zamierzenia Powiatowego Sejmiku Płockiego*, „Kurier Płocki”, nr 156, 14 VII 1922, s. 2.; MPK, XII 1926, s. 114–115; MPK, nr 6, VI 1928, s. 66.

¹² F. Wybult, *Państwowe Gimnazjum Żeńskie im. Hetmanowej Reginy Żółkiewskiej w Płocku 1920 – 1932*, Płock, s. 3–7; M. Szymańska, *Kulturotwórcza rola...*, s. 199–200.

Kultury Rolnej w Opatówcu w powiecie płockim¹³. Kierownictwo nad Ogniskiem powierzono Eugeniuszowi Kolasińskiemu. Utworzono w nim oddziały: hodowli, ogrodnictwa, pszczelarstwa i szkółek drzew owocowych. W działalności wspierali go powołani do kuratorium ogniska ziemianie: Kazimierz Dziewanowski, Paweł Nieniewski, Karol Grabowski, Wincenty Orzeszkowski i hr. Karol Stadnicki. Eugeniusz Kolasiński pracował w stacji nad odmianą ziemniaków „Woltman – Kolasiński”, odpowiednich dla ziemi płockiej. Prowadził także badania na temat nowych odmian zbóż i roślin okopowych. Aby podnieść poziom rolnictwa na terenie powiatu płockiego, sierpeckiego i sąsiednich organizował kółka rolnicze, kursy i pogadanki dla rolników. Został przez nich wybrany na prezesa Wydziału Kółek przy OTR w Płocku. W latach dwudziestych zapoczątkowaną przez ziemian pracę Ogniska Kultury Rolnej w Opatówcu kontynuował Sejmik Płocki¹⁴.

Bardzo ważną rolę w krzewieniu oświaty wśród dorosłych na wsi pełniły Kółka Rolnicze. W latach dwudziestych na terenie powiatu płockiego aktywnie w ich pracę włączali się ziemianie: Wincenty Orzeszkowski, Maria Płoska i Stanisław Piwnicki. Pod koniec lat dwudziestych w Kółkach Rolniczych płockiego OTR było ok. 2000 członków. Miało ono m.in. pod opieką 35 Stowarzyszeń Młodzieży Polskiej, 10 bibliotek. Dla przykładu w latach 1919–1921 zorganizowało 24 pogadanki, 2 kursy szczepiarskie w Niegłosach, pogadanki w Ognisku Kultury Rolnej w Opatówcu, pokaz narzędzi rolniczych, pokaz koni i bydła. W roku 1924 w Kółkach działających przy płockim Towarzystwie Rolniczym odbyło się 46 odczytów. Płockie OTR stworzyło również 4 lotne biblioteki, sekcję przysposobienia rolniczego, 4 koła sąsiedzkie¹⁵.

Działalność oświatową prowadziło również powstałe w 1921 r. Okręgowe Towarzystwo Rolnicze w Sierpcu. Miało wtedy 86 członków, działało przy nim 20 kółek z 948 członkami. Zorganizowało ono bibliotekę, koło ogrodników, spółkę do zakupu

¹³ AAN, CTR, Akta Płockiego Towarzystwa Rolniczego, sygn. 63, k. 74–75; Archiwum Państwowe w Płocku, Okręgowy Urząd Ziemski w Płocku 1919–1923 (1936), Komisja Ziemska Okręgowa w Płocku, Sprawa udzielenia zezwolenia na przeniesienie prawa własności do nieruchomości ziemskiej z Karola hr. Stadnickiego niepodzielnie na OTR w Płocku, sygn. 460, k. 2, 9; „Gazeta Rolnicza”, 27 XII 1919, s. 1028–1029.

¹⁴ K.B.M. (Konstanty Bolesta Modliński), *Ognisko Kultury Rolniczej i Zakład Doświadczalny P.O.T.R. „Opatówiec”*, „Mazowsze Płockie i Kujawy”, nr 6, VI 1928, s. 72; *Zjazd OTR w Płocku*, „Gazeta Rolnicza”, 28 V 1920, s. 468–469; tamże, nr 7, 15 II 1924, s. 188.

¹⁵ *Rocznik Centralnego Towarzystwa Rolniczego za lata 1919 – 1920 – 1921*, Warszawa 1923; „Dziennik Płocki”, nr 111, 17 V 1923, s. 3; tamże, nr 127, 7 VI 1923, s. 3; tamże, nr 142, 25 VI 1923, s. 3; *Zebrawanie Prezesów Kółek Rolniczych w OTR w Płocku*, „Dziennik Płocki”, nr 258, 13 XI 1923, s. 2; *Sprawozdanie z zebrania Prezesów i Delegatów Kółek Rolniczych*, „Rolnik Płocki”, nr 34, 10 XII 1924, dod. do nr 285 „Dziennika Płockiego”, s. 4; *Zebrawanie Prezesów i Delegatów Kółek Rolniczych w dniu 13. II. 1925 r.*, „Rolnik Płocki”, nr 91, dod. do nr 266 „Dziennika Płockiego”, 18 XI 1925, s. 4; K.B.M. (Konstanty Bolesta Modliński), *Płockie Okręgowe Towarzystwo Rolnicze*, „Mazowsze Płockie i Kujawy”, 6 VI 1928, s. 67; „Gazeta Rolnicza”, nr 44–45, 9 XI 1928, Zeszyt na X lecie wskrzeszenia Państwa Polskiego, s. 1492.

nabiału i jaj w Bieżuniu a także Koło Gospodyń Wiejskich. Towarzystwo posiadało cztery specjalistyczne sekcje: pszczelarską, ogrodniczą, doświadczalno – rolną i hodowlaną. Od początku aktywnie włączyło się w akcję uzyskania od Ministerstwa Rolnictwa i Dóbr Państwowych majątku Studzieńca na założenie ogniska kultury rolnej. Sierpeckie Towarzystwo koncentrowało się na organizowaniu kursów specjalistycznych, wycieczek do Ogniska Kultury Rolnej w Opatówcu, sprowadzaniu trzody chlewnej oraz propagowaniu wiedzy rolniczej. Sierpeckie OTR było także założycielem 8 spółdzielni mleczarskich, 3 spółek wodnych, 3 kółek kontroli obór, 3 spółek maszynowych. Towarzystwo działało raczej niemrawo, borykało się też z brakiem funduszy i nie potrafiło nawiązać współpracy z władzami samorządowymi¹⁶.

Działalność na rzecz podniesienia poziomu rolnictwa prowadziło też Okręgowe Towarzystwo Rolnicze w Płońsku. W roku 1919 otrzymało od Ministerstwa Rolnictwa i Reform Rolnych Stację Doświadczalną „Poświętne”, którą prowadziło wspólnie z Sejmikiem Powiatowym. W samym pierwszym kwartale 1924 r. zorganizowano w 9 miejscowościach kilkudniowe kursy, które zgromadziły łącznie około 1000 osób. Propagowano nowoczesne metody hodowli bydła i trzody chlewnej. W roku 1928 Okręgowe Towarzystwo Rolnicze w Płońsku posiadało 22 spółki wodne, 2 kółka kontroli obór, 3 domy ludowe¹⁷.

Okręgowe Towarzystwo Rolnicze w Przasnyszu rozwijało się dzięki aktywnej pracy ziemianina Stanisława Żórawskiego z Obrębca organizując różnorakie kursy rolnicze a także filię mleczarni przy szkole rolniczej. Przasnyskie OTR przyczyniło się do założenia Syndykatu Rolniczego, sprowadzało drzewka owocowe, nawozy sztuczne, owce rasy białej pomorskiej, knury zarodowe rasy angielskiej, przeprowadzano też lustracje gospodarstw. Z kolei Mławskie Towarzystwo organizowało przede wszystkim pogadanki na tematy rolnicze. Przeżywało jednak trudności związane z brakiem zaangażowania ziemian co piętnowały „Wiadomości Mławskie”. Jak zauważono „na nic nie przyda się praca kilku zaledwie członków, którzy jak p.p. Rudowski, Jan Makomaski i Z. Cieszewski okazują dużo inicjatywy i najlepszych chęci, kiedy reszta dba tylko o siebie i przeprowadza, każdy na własną rękę najzyskowniejsze kalkulacje”¹⁸.

¹⁶ *OTR Sierpc*, „Gazeta Rolnicza”, 20 V 1921, s. 391; *Zebrań OTR w Sierpcu*, „Gazeta Rolnicza”, nr 4, 27 I 1922, s. 102; *Zebrań OTR w Sierpcu*, „Dziennik Płocki”, nr 47, 11 III 1925, s. 4; *Rocznik Centralnego Towarzystwa Rolniczego za lata 1919 – 1920 – 1921*, Warszawa 1923; „Gazeta Rolnicza”, nr 44–45, 9 XI 1928, Zeszyt na X lecie wskrzeszenia Państwa Polskiego, s. 1502.

¹⁷ *Wniosek Towarzystwa Rolniczego Okręgowego w Płońsku o przeznaczenie folwarku Poświętne na cele kultury rolniczej – sierpień 1919 r.* [w] *Mazowsze Północne w XIX – XX wieku. Materiały Źródłowe 1795–1956*, zebrał i przygotował J. Szczepański, Warszawa-Pułtusk 1997, s. 269; *Korespondencje z Płońskiego*, „Gazeta Rolnicza”, nr 15, 11 IV 1924, s. 388; tamże, nr 44–45, 9 XI 1928, Zeszyt na X lecie wskrzeszenia Państwa Polskiego, s. 1486–1487.

¹⁸ *Rocznik Centralnego Towarzystwa Rolniczego za lata 1919 – 1920 – 1921*, Warszawa 1923; *Informacja o działalności Mławskiego Okręgowego Towarzystwa Rolniczego* („Wiadomości Mławskie”, 1922, nr 7, s. 4.) [w] *Źródła historyczne do dziejów Ziemi mławskiej 1065–1956*, zebrał i przyg. A. Grochowski, R. Juszkiewicz, Mława-Ciechanów 1998, s. 173.

Ziemiańskie zajęcie walką o utrzymanie majątków ziemskich wycofywali się z działalności edukacyjno-społecznej. Rolę tę chętnie przejmowały ziemianki, które na przełomie XIX i XX wieku zaczęły tworzyć własne organizacje. W roku 1918 Zjednoczone Koła Ziemianek zmieniły nazwę na Stowarzyszenie Zjednoczonych Ziemianek. Ziemianki pracę społeczną i oświatową rozumiały jako wszelkiego rodzaju aktywność prowadzącą do podniesienia poziomu życia mieszkańców wsi w tym służby folwarcznej. Najważniejsza była przy tym szeroko pojęta edukacja. Polegała na wysłuchiwanie i odczytywaniu specjalistycznych referatów, organizowaniu odczytów, prelekcji poruszających tematykę społeczną, wychowawczą, higieny, udzielania pomocy akuszerskiej. Urządzano także kursy, wystawy oraz przede wszystkim wzorcowe ogrody, hodowle i uprawy. Ziemianki zatrudniały pielęgniarki, dentystów, organizowały zakup środków czystości, finansowały zakup wanien, otwierały pralnie i suszarnie, walczyły ze wszechobecną na wsi plagą brudu i braku higieny. Dużą wagę przywiązywały do prowadzenia ochronek finansowanych często przez same ziemianki. Koła Ziemianek zachęcały również do angażowania się w życie samorządów lokalnych oraz gminnych opiek szkolnych. Pracami SZZ kierowały A. Grzybowska i Eleonora Czarnowska. Jednym z głównych zadań tej organizacji było tworzenie Kół Gospodyń Wiejskich, których pracami kierowała ziemianka Maria Karczewska¹⁹. Cele działań ziemianek przedstawiła w organie prasowym tych organizacji „Ziemiańce Polskiej”: „Warunki bytu w naszej ojczyźnie wymagają w chwili obecnej od kobiet szczególnie wytężonej uwagi na konieczność spełniania doniosłych obowiązków gospodini domu, wychowawczyni i żywicielki przyszłych pokoleń, szafarki przez której ręce przechodzi połowa pieniężnego obrotu w całym państwie”²⁰.

W latach dwudziestych zarząd plockiego Koła Ziemianek tworzyły żony działaczy ziemiańskich: Lucyna Kozłowska z Kozłowa, Nieniewska i Sułowska, Maria Płoska z Nagórek i Maria Szemplińska z Worowic. Głównym zadaniem, jakie postawiło sobie koło było wspieranie powstania Szkoły Rolniczej dla dziewcząt w Trzepowie koło Płocka. Dzielilo się na sekcje: oświatową, społeczną i ekonomiczną. Cztery razy do roku Koło zobowiązane było do wysłuchania referatu prelegenta. Ukonstytuowana w tym czasie sekcja oświatowa plockiego koła postanowiła urządzać odczyty – pogadanki na wybrane tematy lub omawiając wybrane lektury. Ziemianki z plockiego koła były aktywne w organizacji różnorodnych kursów dla żon i córek chłopów. Wspierały też finansowo uczennice ze Szkoły Rolni-

¹⁹ Z. Jankowska, *Organizacja ziemianek i jej działalność* [w] *Księga Pamiątkowa na 75-lecie „Gazety Rolniczej” 1861–1935. Księga Wsi Polskiej. Źródła, dzieje i kierunek jej kultury*, T. I., red. J. Lutosławski, Warszawa 1938, s. 183–185; M. Kostrzewska, *Aktywność społeczna i oświatowa kobiet wiejskich w II Rzeczypospolitej* [w] *Chłopi, naród, kultura*, T. 5. *Chłopi a państwo*, red. W. Bonusiaka, Rzeszów 1997, s. 274; E. Kostrzewska, *Ruch organizacyjny ziemianek w Królestwie Polskim na początku XX wieku*, Łódź 2007, s. 121–132.

²⁰ M. Karczewska, *Gospodarstwo kobiece jako zawód*, „Ziemiańska Polska”, nr 9–10, 1 V 1926, s. 5.

czej w Trzepowie²¹. Szkoła ta cieszyła się dużą renomą. Założona została w 1923 r. i funkcjonowała jako Powiatowa Szkoła Rolnicza Żeńska Sejmiku Powiatowego Płockiego w Trzepowie. Następnie przekształcona została w Ludową Szkołę Rolniczą im. Leokadii Bergerowej²².

W okręgu ciechanowskim obejmującym powiaty ciechanowski i mławski funkcjonowały dwa koła. Koło ciechanowskie, którego przewodniczącą była Wanda Choromańska aktywnie współpracowało z powiatowym Okręgowym Towarzystwem Organizacyj i Kółek Rolniczych. Opiekowało się m.in. sześcioma stowarzyszeniami młodzieży. Członkinie wysłuchiwały referatów z dziedziny wychowania oraz „literatury społecznej, gospodarczej i prawnej”. Pracowano też nad podniesieniem poziomu umysłowego służby folwarcznej. Przez 27 lat na czele ciechanowskiego koła stała Aniela Choromańska z Żoch²³.

W sprawozdaniach z Koła Mławskiego zwracano uwagę, że w zebraniach szkoleniowych brało udział zwykle około 10 ziemianek. Odbływały się one w domach prywatnych a w cieplejszych miesiącach połączone były ze zwiedzaniem ogrodu i gospodarstwa domowego. Koło opiekowało się 5 Kółami Gospodyń Wiejskich z 98 członkiniami i czterema stowarzyszeniami młodzieży, prowadziło specjalistyczne hodowle i uprawy oraz wspierało pracę szkół i ochronek. Przewodniczącą mławskiego Koła Ziemianek była Izabella Łebkowska. Ziemianki mławskie zaangażowane były w działalność wspierającą edukację na wsi. Jedna z nich należała do dozoru szkolnego a 4 do szkolnej opieki. Koło subsydiowało 4 ochronki prowadzone przez Koła Gospodyń. Zaangażowane było też w działalność m.in. Macierzy Szkolnej²⁴.

Według Sprawozdania Centralnego Towarzystwa Organizacyj i Kółek Rolniczych na Mazowszu Płockim (6 powiatów) struktura Kół Gospodyń Wiejskich przedstawiała się, jak pokazano w poniższej tabeli.

Ziemianki angażowały się również w organizację i pracę Kół Gospodyń Wiejskich będąc ich przewodniczącymi w gminach²⁵. Do najbardziej aktywnych

²¹ „Dziennik Płocki”, nr 16, 16 XI 1922; tamże, 27 IV 1923, s. 3; tamże, nr 117, 25 V 1923, s. 3; *Z Tow Roln. Zebr. Ziemianek*, „Rolnik Płocki”, nr 50, 9 XII 1926, dod. do nr 284 „Dziennika Płockiego”, s. 1; tamże, nr 53, 29 XII 1926, dod. do 300 „Dziennika Płockiego”, s. 1.

²² T. Kowalski, *Szkolnictwo i oświata*, [w]: *Dzieje Mazowsza, Lata 1918–1939*, T. IV, pod red. J. Szczepańskiego, Pułtusk 2010, s. 486.

²³ *Sprawozdanie za rok 1932. Z okręgu Ciechanowskiego*, „Ziemianka Polska”, 9 IX 1933, s. 24–25; „Ziemianka Polska”, nr 8–9, VIII–IX 1934, s. 57–58.

²⁴ *Sprawozdanie za rok 1932. Koło Mławskie*, „Ziemianka Polska”, nr 9, IX 1933, s. 24–25.

²⁵ W roku 1938 przy Płockim OTO i KR istniało 26 Kół Gospodyń Wiejskich a na czele niektórych z nich stały ziemianki. Na przykład Maria Krzymowska była przewodniczącą Koła w Blichowie, Maria Szemplińska z Worowic Koła w Daniszewie a Maria Płoska w Rogotwórsku. W powiecie ciechanowskim Jadwiga Bojanowska z Klic była przewodniczącą Koła Gospodyń w Lekowie w roku 1934. Archiwum Państwowe w Warszawie. Oddział w Mławie (dalej APM), Starostwo Powiatowe w Ciechanowie 1921–1939, Koło Gospodyń Wiejskich w Lekowie, sygn. 17, k. 8, *Kalendarz Informator Mazowsza Płockiego i ziem sąsiednich na rok 1935* s. 86; tamże, *na rok 1938*, s. 86.

Tabela: Koła Gospodyń Wiejskich na Mazowszu Płockim w latach 1935 – 1936

Powiat	Ilość Kół	Ilość członkiń
Ciechanów	27	355
Mława	22	330
Płońsk	20	160
Przasnysz	11	187
Sierpc	13	203
Płock	20	342
Razem	113	1557

Źródło: *Sprawozdanie Centralnego Towarzystwa Organizacji i Kólek Rolniczych w Warszawie za 1935/36 r.*, Warszawa 1936, s. 129.

Kół Ziemianek Okręgu Płockiego należały Koła Bielskie i Bodzanowsko-Wyszogrodzkie.

Członkinie brały aktywny udział w doszkącalaniu wysłuchując referatów z dziedziny oświaty i wychowania, ekonomii, gospodarki i ochrony przeciwgazowej. Organizowano wspólne zwiedzanie gospodarstw, pokazy przetworów owocowych, wspierano prowadzenie szkół rolniczych w Niegłosach i Trzepowie²⁶. Przed wybuchem wojny ziemianki okręgu płockiego zorganizowały również kółko literackie, w którym uczestniczyć mogły kobiety z różnych warstw społecznych. Członkinie miały za zadanie zapoznawać się z literaturą o tematyce politycznej, społecznej, pedagogicznej oraz filozoficzno-religijnej a następnie dzieliły się wrażeniami na specjalnych spotkaniach²⁷.

Jedną z najmłodszych organizacji ziemianek było Koło Sierpeckie powstałe pod koniec 1934 r. Sprawowało ono opiekę nad „Uniwersytem Ludowym”, w którym uczono pisania, geografii i historii Polski²⁸. Prasa ziemiańska wspominała też o Marii Czosnowskiej z Rzęgnowa w powiecie przasnyskim. Należała do Koła Ziemianek Mławsko-Przasnyskich i prowadziła działalność oświatową, ochronkę dla dzieci, przyczyniła się do odbudowy zniszczonego w czasie wojny kościoła w Pawłowie ratując parafię przed likwidacją, wywalczyła też budowę szkoły. Była aktywną działaczką katolicką uczestniczyła w pracach Akcji Katolickiej i Stowarzyszeniu Młodzieży Żeńskiej²⁹.

²⁶ Ziemianki bielskie współpracowały z płockim OTO i KR, opiekowały się 6 stowarzyszeniami młodzieży, 10 czytelniami i 2 ochronkami. *Z Okręgu Płockiego*, „Ziemiańska Polska”, nr 9, IX 1933, s. 25–26.

²⁷ I. Żabińska, *Działalność ziemian województwa warszawskiego na rzecz społeczności wiejskiej w okresie międzywojennym* [w] *Aktywność kulturalno oświatowa mazowieckich ziemian w XIX i XX wieku*, red. B. Umińska, Ciechanów 2007, s. 325.

²⁸ „Ziemiańska Polska”, nr 1, I 1935, s. 31; tamże, nr 7, VII 1935, s. 19.

²⁹ Tamże, nr 2, II 1938, s. 10–11.

Działalność katolicka była dla ziemian w latach trzydziestych ostatnim bastionem wpływów politycznych i społecznych na wsi. Organizacją katolicką w pracę której ziemianie byli szczególnie zaangażowani była Akcja Katolicka. W jej statucie konstytucyjnym można przeczytać, że: „Zadaniem Akcji Katolickiej jest zespalanie, organizowanie i wyrabianie zrzeszeń katolickich dla celów apostołstwa świeckiego, czyli dla pogłębiania i szerzenia, wprowadzania w czyn i obrony zasad katolickich w życiu jednostki, rodziny i społeczeństwa zgodnie z nauką Kościoła Katolickiego i wskazaniami Stolicy Św.”³⁰.

Akcja Katolicka została założona przez papieża Piusa XI w 1922 r. w celu odnowienia życia katolickiego. W Polsce działała w latach 1930–1939. Organizacyjnie podlegała Episkopatowi Polski a jej centralę stanowił Naczelny Instytut Akcji Katolickiej w Poznaniu. W Polsce nadano jej charakter masowy a wszystkie organizacje wchodzące w jej skład miały posiadać asystenta kościelnego o szerokich uprawnieniach. W jej ramach funkcjonowały organizacje takie jak: Krucjata Eucharystyczna, Katolickie Stowarzyszenia Młodzieży Męskiej, Katolickie Stowarzyszenie Młodzieży Żeńskiej, Katolickie Stowarzyszenie Kobiet i Katolickie Stowarzyszenie Mężów. Ostatecznie w ramach A.K. funkcjonowały te cztery ostatnie organizacje zwane kolumnami³¹.

W roku 1930 powołano do życia w Płocku Diecezjalny Instytut Akcji Katolickiej a diecezja płocka była jedną z pierwszych w kraju, która powołała tę instytucję do życia³². Jego prezesem został Eugeniusz Płoski – prawnik i ziemianin – współwłaściciel majątku Pszczółki Górne w powiecie ciechanowskim. Był m.in. współzałożycielem szkół średnich w Płocku: Gimnazjum im. Władysława Jagiełły, szkoły wydziałowej żeńskiej im. Reginy Żółkiewskiej. Był również jednym ze współzałożycieli Uniwersytetu Ludowego w Proboszczewicach. Papież Pius XI nadał mu w 1934 r. tytuł szambelana papieskiego³³.

Wiceprezesem Akcji Katolickiej był zasłużony ziemianin – Stanisław Bojanowski właściciel majątku Jarluty Małe w powiecie ciechanowskim. Jako ochotnik uczestniczył w wojnie polsko-bolszewickiej. Był działaczem Związku Ziemian,

³⁰ 1930 kwiecień [30] Poznań – Statut konstytucyjny Akcji Katolickiej w Polsce [w] *Druga Rzeczpospolita*, wybór dokumentów A. Łuczak, J. R. Szaflik, Warszawa 1988, s. 322.

³¹ M. M. Grzybowski, *Życie katolickie Płocka w czasach Drugiej Rzeczypospolitej (1918–1939)* [w] *Dzieje Płocka*, t. II. *Dzieje miasta w latach 1793–1945*, red. M. Krajewski, Płock 2006, s. 658; tenże, *Kościół Katolicki w Płocku w latach 1793–2003*, Płock 2004, s. 67.

³² R. Bender, *Z życia diecezji płockiej w latach 1914–1939* [w] *Studia Płockie*, tom III. *Kościół Płocki XI–XX wieku. Jubileuszowa Księga Pamiątkowa 900 – lecia Diecezji*, część I, red. J. Kłoczowski, Płock 1975, s. 367; I. Mroczkowski, G. Przybyłek, *Powstanie i rozwój Akcji Katolickiej w diecezji płockiej za rządów abpa Antoniego Juliana Nowowiejskiego* [w] *Arcybiskup Antoni Julian Nowowiejski (1908–1941) w pięćdziesiątą rocznicę męczeńskiej śmierci*, red. bp. A. Suski, ks. W. Góralski i ks. T. Żebrowski, Płock 1991, s. 222–223.

³³ A. J. Papierowski, J. Stefański, *Płocczanie znani i nieznan. Słownik biograficzny*, Płock 2002, s. 478; I. Łoś, *Płocki Eugeniusz Stanisław h. Prus I (30.04.1873 – 07.08.1944)* [w] *Ziemianie polscy XX wieku. Słownik biograficzny*, Część I. Warszawa 1999, s. 123.

Towarzystwa Rolniczego, założycielem i współorganizatorem wielu kółek rolniczych na Mazowszu. Działał w Narodowej Demokracji i z ramienia tej partii został posłem na Sejm w kadencji 1930–1935³⁴.

W diecezji płockiej Akcja Katolicka posiadała świetną bazę do działalności. Powołano do życia Instytut Wyższej Kultury Religijnej w Płocku, Katolicki Uniwersytet Ludowy w Proboszczewicach, wydawano takie pisma jak: „Hasło Katolickie”, „Myśl i Czyn”, „Miesięcznik Pastorski Płocki”. Zapewniono również odpowiednią bazę materialną dla tych działań. W całej diecezji podjęto się organizacji świetlic i budowy domów parafialnych z salą widowiskową, sceną, z pomieszczeniami na bibliotekę, czytelnię i kiosk z prasą katolicką. W roku 1934 spośród 226 parafii diecezji płockiej – 56 dysponowało domami katolickimi, 127 specjalnymi salami zebrania, w 109 parafiach czynne były biblioteki z książkami religijnymi³⁵.

W diecezji płockiej w wielu dekanatach na czele Akcji Katolickiej stali ziemianie. W dekanacie ciechanowskim wspomniany już Stanisław Bojanowski (właściciel Jarlut Małych), w dekanacie mławskim Wincenty Czarnecki (właściciel Stawogóry Starej), w dekanacie płockim Karol Mierzejewski (właściciel majątku Żerniki), w dekanacie płońskim Stefan Sokołowski (właściciel Dalanowa)³⁶.

Dnia 1 sierpnia 1934 r. arcybiskup Nowowiejski powołał wspomniane już Katolickie Stowarzyszenie Mężów³⁷. Obok celów religijnych kładło ono nacisk na kształcenie zawodowe w dziedzinie sadownictwa, ogrodnictwa i pszczelarstwa³⁸. W roku 1936 liczyło 5156 członków. Na czele Katolickiego Stowarzyszenia Mężów do roku 1937 stał Stanisław Żórawski właściciel majątku Obrębiec w powiecie przasnyskim, a następnie Jan Rudowski właściciel majątku Półwiesk w powiecie rypińskim³⁹. W tym samym czasie powołano Katolickie Stowarzyszenie Kobiet, w którego prace zaangażowane były również ziemianki. Na początku 1934 r. stowarzyszenie liczyło 86 oddziałów z 3926 członkiniami w 95 parafiach. W skład zarządu wchodziły działaczki pochodzące z rodzin ziemiańskich lub inteligenckich.

³⁴ W. Oleńska, *Bojanowski Stanisław h. Junosza (16.09.1894 – 26.02. 1959)* [w] *Ziemiaństwo polscy XX wieku. Słownik biograficzny*, Część I. Warszawa 1999, s. 21

³⁵ M. M. Grzybowski, *Życie katolickie Płocka w czasach drugiej Rzeczypospolitej (1918 – 1939)* [w] *Dzieje Płocka*, tom II. *Dzieje miasta w latach 1793–1945*, red. M. Krajewski, Płock 2006, s. 658–659.

³⁶ *Kalendarz Informator Mazowsza Płockiego i ziem sąsiednich na rok 1937*, s. 72; *Spis ziemian Rzeczypospolitej Polskiej w roku 1930. Województwo warszawskie*, opr. T. Epsztejn, S. Górzyński, Warszawa 1991.

³⁷ *Katolickie Stowarzyszenie Mężów*, „Miesięcznik Pastorski Płocki”, nr 4, IV 1935, s. 172; W. Filipowicz, *Duchowieństwo diecezji płockiej w latach 1918–1939*, Oberwald-Płock 2003, s. 261.

³⁸ R. Bender, *Z życia diecezji płockiej...*, s. 374

³⁹ *Kalendarz Informator Mazowsza Płockiego i ziem sąsiednich na rok 1937*, s. 73; *Diecezjalny Instytut A.K.*, „Myśl i Czyn”, z. 7, XI–XII 1936, s. 196; *Dekanalna Akcja Katolicka*, „Myśl i Czyn”, z. 6, X 1937, s. 184.

W roku 1936 liczyło 6050 członkiń. Tak więc siła oddziaływania tej organizacji nie była duża⁴⁰.

Głównym celem tej organizacji była edukacja religijna szerokich grup ludności. Na początku 1936 r. w „Myśli i Czynie”, czasopiśmie, które miało być pomocą dla parafialnej i dekanalnej Akcji Katolickiej można przeczytać: „Apostołować to znaczy rozumieć ducha Akcji Katolickiej, który nie polega li tylko na wysłuchaniu wykładu, czy też na urządzaniu zebrania, ale przede wszystkim na szerzeniu, na roznoszeniu prawdy [...] Apostolstwo rozpoczyna się zaraz po skończonym wykładzie i zebraniu. Na zebrania Parafialnego Zarządu A.K. w różnych parafiach przychodzą: ojciec, matka, druh, druhna, urzędnik, ziemianin, robotnik, służąca, nauczyciel, wojskowy, sędzia, adwokat, lekarz itd.”⁴¹. W roku 1936 w większości dekanatów prezesami Akcji Katolickiej byli ziemianie, choć czasem prezesowali też zarządom parafialnym⁴².

Funkcję prezesa dekanalnej Akcji Katolickiej w Przasnyszu od września 1936 r. sprawował Eugeniusz Kłoczowski z Bogdan. Znany był ze swojego zaangażowania społecznego⁴³. Publikował również na łamach „Hasła Katolickiego” wydawanego w Płocku. W swoim majątku w Bogdanach zorganizował Koło Katolickiego Stowarzyszenia Mężów, w którym znaleźli się robotnicy folwarczni. Na zebraniach czytano Ewangelię, komentowano ją, wygłaszano referaty a nawet analizowano encyklikę *Quadragesimo Anno*. Koło otrzymało od Kłoczowskiego lokal na świetlicę. Aby uzyskać fundusze na jej urządzenie urządzono zabawy (bezalkoholowe), z których dochód pozwolił na zakupienie radia i szafy bibliotecznej. Kłoczowski sfinansował również funkcjonowanie przedszkola⁴⁴.

Warto też przyjrzeć się, w jaki sposób swoje dzieci kształcili sami ziemianie. Przygotowanie do pełnienia ról inteligenckich było jednym z najważniejszych elementów wychowania w tej warstwie społecznej. W okresie międzywojennym zakres szkoły elementarnej większość dzieci ziemiańskich zdobywała w domu, natomiast dalej dzieci uczęszczały do szkoły średniej (dziewczęta najczęściej w szkołach przyzakonnych).

Zdobycie zawodu inteligenckiego nie musiało oznaczać rezygnacji z bycia ziemianinem a było swoistym pasem bezpieczeństwa. Dawało też szansę bardziej

⁴⁰ *Kalendarz Informator Mazowsza Płockiego i ziem sąsiednich na rok 1937*, s. 73; *Początki i rozwój katolickiego ruchu kobiecego w diec. Płockiej*, „Miesięcznik Pastorski Płocki”, nr 3, III 1935, s. 122; *Doniesienia Diec. Instytutu A.K.*, „Myśl i Czyn”, z. 4, VII–VIII 1936, s. 121; *Diecezjalny Instytut A.K.*, „Myśl i Czyn”, z. 7, XI–XII 1936, s. 196; W. Filipowicz, *Duchowieństwo Diecezji Płockiej w latach 1918–1939*, Oberswald-Płock 2003, s. 45.

⁴¹ *Idziemy apostołować*, „Myśl i Czyn”, z. 1, I–II 1936, s. 7.

⁴² *Wykaz prezesów Dek. Z. A. K. zamianowanych przez Instytut*, „Myśl i Czyn”, z. 1, I–II 1936, s. 28. W roku 1938 księżna Ludwika Czartoryska była prezeską A.K. w parafii Krasne. *Parafialna Akcja Katolicka*, „Myśl i Czyn”, z. 4, VII–VIII 1938, s. 116.

⁴³ *Dekanalna Akcja Katolicka*, „Myśl i Czyn”, z. 5, IX 1936, s. 146–147; E. Kłoczowski, *Wspomnienia mazowieckiego ziemianina za lata 1897–1951*, Ciechanów 2006, s. 420.

⁴⁴ E. Kłoczowski, dz. cyt., s. 410–415.

nowoczesnego sposobu prowadzenia gospodarstwa lub zawodu związanego z pasją danej osoby. Znane są też przypadki podejmowania zawodów lub przedsięwzięć przynoszących znaczne dochody umożliwiające wspieranie majątków ziemskich będących w kłopotach finansowych. Wprowadzano więc do majątków zakłady przetwórcze lub własne kapitały przeznaczane na inwestycje kapitalistyczne. Wymagało to kontaktów z ludźmi wykształconymi, pracującymi w miastach oraz ośrodkami nowoczesnej wiedzy rolniczej. Miało to wszystko ogromny wpływ na zachowania ziemian oraz na ich system wartości.

Większość ziemian zdobywała wykształcenie rolnicze co ułatwiało prowadzenie majątku. Stefan Mieczkowski ziemianin z powiatu płockiego skończył Tabor – znaną szkołę rolniczą w Czechach⁴⁵. Edward Waśniewski z Giżyna w powiecie płockim zdobył wykształcenie rolnicze w Cieszynie⁴⁶. Ojciec Stanisława Załuskiego, ziemianina z powiatu ciechanowskiego ukończył Kursy Przemysłowo – Rolnicze Muzeum Przemysłu i Rolnictwa oraz szkołę kupiecką⁴⁷.

Większość synów ziemiańskich kończyła gimnazja i studiowała. Najczęściej były to studia rolnicze lub prawnicze, rzadziej ekonomiczne lub medyczne. Jerzy Jarociński z Sudrag w powiecie sierpeckim uczył się w Gimnazjum im. Władysława Jagiełły w Płocku (popularnej Jagiellonce), jego brat Tadeusz po oblaeniu 7 klasy w tej szkole przeniesiony został do szkoły sierpeckiej. Starsi bracia Jerzego studiowali prawo na Uniwersytecie Warszawskim. W latach trzydziestych Jarocińscy znaleźli się w trudnej sytuacji materialnej do tego stopnia, że autora wspomnień nie stać było na opłacenie czesnego, musiał powtarzać klasę i ze wstydu przeniósł się do innego gimnazjum (Małachowskiego w Płocku). Zresztą według jego wspomnień większość jego kolegów szkolnych pochodzących z rodzin ziemiańskich repetowała jakąś klasę i wszyscy „lubili kino, tańce i zabawy”⁴⁸. Z kolei Bronisław Rykowski z Krzynowłogi został zapisany przez ojca na prawo ale zmienił studia na rolnicze. Praktyki odbywał w Żbikach u Adama Cichowskiego⁴⁹.

Dbano również o wykształcenie kobiet, choć miało ono inny charakter. Zwracano uwagę na umiejętność prowadzenia domu i znalezienia się w towarzystwie. Matka i babka Zbigniewa Mieczkowskiego grały na fortepianie, do tego matka i siostra śpiewały występując na przykład na koncertach domowych i charytatywnych ziemianek w Warszawie⁵⁰.

⁴⁵ Z. Mieczkowski, *Horyzonty wspomnień*, Warszawa-Londyn 2001, s. 30.

⁴⁶ A. Szempliński, *Na szlaku pokoleń*, Łódź, s. 523.

⁴⁷ S. Załuski, *Wygnanie z Arkadii*, Ciechanów 2005, s. 43.

⁴⁸ J. Jarociński, *Dawniej niż przed pół wiekiem*, Legnica 1993, Dział Zbiorów Specjalnych Biblioteki Narodowej w Warszawie, sygn. akc. 15100/1, s. 34–35, 40–41.

⁴⁹ B. Rykowski, *Wybrane wspomnienia*, Dział Zbiorów Specjalnych Biblioteki Narodowej w Warszawie, sygn. akc. 11316, s. 92, 99.

⁵⁰ Z. Mieczkowski, dz. cyt., s. 33.

Dziewczęta często kończyły szkoły przyklasztorne. Takim typem szkoły było *Sacre – Coeur* pod Poznaniem, do której na przykład uczęszczały Elżbieta i Danuta Mieczkowskie⁵¹.

Większość dzieci ziemiańskich uczyła się do pewnego wieku w domu. Jak wspominał Stanisław Załuski: „od początku było wiadomym, że nie ja pójdę do szkoły, lecz szkoła przyjdzie do mnie w osobie miejscowej nauczycielki. Naukę pobierałem według indywidualnego programu, w ciągu trzech lat przerobiłem materiał czterech oddziałów, jak się wówczas mówiło. Sprawdziany odbywały się raz do roku w szkole powszechnej w Ciechanowie”⁵². Z kolei Zbigniew Mieczkowski od siódmego roku życia pobierał nauki domowe pod okiem guwernerów a języka francuskiego uczyła go prywatna nauczycielka. Co roku jeździł do Warszawy, gdzie w Gimnazjum Zamoyskiego zdawał egzaminy kwalifikacyjne do następnych klas a od roku 1934 do niego uczęszczał a po roku do Gimnazjum im. Księdza Jana Długosza we Włocławku⁵³.

Ziemiańskie odgrywały dużą rolę w wychowaniu młodych pokoleń. Potrafiły za dbać o wykształcenie własne i swoich dzieci. Pozwalały im na to ich możliwości finansowe. Zasobami tymi niektórzy dzielili się z otoczeniem. Uczestniczyli w zakładaniu szkół będąc często ich fundatorami, prowadzili biblioteki, domy ludowe, próbowali oddziaływać edukacyjnie i oświatowo na wieś angażując się w pracę organizacji rolniczych i katolickich. Poprzez organizacje katolickie ziemiańskie próbowali ideowo oddziaływać na mieszkańców wsi. Było to jednak ogólnie znacznie mniejsze zaangażowanie niż te w okresie zaborów, kiedy pełnili przewodnią rolę. Niewątpliwie przyczynili się do rozwoju i sprawnego funkcjonowania szkół rolniczych na Mazowszu Północnym. Wiele szkół powszechnych we wsiach tego regionu zawdzięcza im swoje istnienie. Podobnie ich zaangażowanie w działalność Towarzystw i Kółek Rolniczych, w tym wszelkiego rodzaju kursy, odczyty i stacje doświadczalne podnosiło poziom intelektualny i ogólny wiedzy zawodowej mieszkańców wsi.

⁵¹ Tamże, s. 28.

⁵² S. Załuski, dz. cyt., s. 86.

⁵³ Z. Mieczkowski, dz. cyt., s. 34.